

**Diputació
Barcelona**
xarxa de municipis

L'educació en el temps lliure

Fundació Catalana de
l'Esplai

1. Un assumpte educatiu i social a parts iguals

Podem constatar que una part molt important dels temps dels nens i adolescents gira no tant al voltant de l'escola sinó en tot allò que queda fora d'ella. Vegem algunes dades:

D'una banda, al llarg de l'any, el 15% del temps total d'un nen o nena d'Educació Primària està dedicat a l'horari lectiu, mentre que el 35% del seu temps total és temps lliure¹.

D'altra banda, el consum anual d'hores de televisió d'un nen o nena entre 4 i 12 anys és aproximadament de 990 hores. En aquest mateix període de temps, sumant hores de classe i d'estudi, es dedueix que els alumnes dediquen 960 hores a la escuela. És a dir que destinen a l'any 30 hores més a mirar la televisió que a l'escola².

A més del factor quantitatiu, aquest espai de temps està fortament condicionat pels vaivens del mercat i la posició social, econòmica i cultural de les famílies. No podem oblidar que, per al conjunt de la població, el temps lliure és actualment l'àmbit preferent de l'estratificació social i de consolidació dels valors del consum irracional, l'evasió i la competitivitat. *La identitat social ja no es busca en el món del treball, sinó en el temps lliure*³. Si això ja és en si mateix preocupant per a la població jove i adulta, per a la població infantil, més vulnerable i en període d'escolarització bàsica i obligatòria, la qualitat del temps lliure planteja no pocs reptes i interrogants.

Afortunadament existeix al nostre país una estesa tradició d'atenció educativa al temps lliure de nens i adolescents. Des d'ajuntaments (àrees d'educació, joventut, serveis socials...), entitats de temps lliure, AMPAS, o des dels mateixos centres escolars, han anat sorgint respostes alternatives a l'oci basat en el consum i l'evasió. No obstant això, encertar amb un model d'intervenció que satisfaci totes les necessitats no està resultant tasca fàcil.

De fet, cada vegada és més difícil interpretar i projectar, amb una sola clau, el que passa i el que voldríem que passés en el temps lliure dels nostres nens i nenes. La realitat està obsessionada a trencar-nos totes les classificacions senzilles i el futur no sembla disposat a ser més dòcil.

En el temps lliure dels nens es barregen necessitats educatives i socials i no té massa sentit intentar donar respostes des d'un únic enfocament. Bona part de les activitats

¹ Fapac-FCE *Eduquem més enllà d'el'horari lectiu*, 2002

² Quaderns del CAC: *Llibre Blanc: L'educació en l'entorn audiovisual*. Novembre 2003

³ Feixa, C. "Ser jove avui, ahir, demà". en *Joves i valors. La clau pera la societat del futur*. Fundació La Caixa, 2006

que els nens i nenes desenvolupen fora de l'escola tenen que veure amb els horaris dels seus pares i mares. Però també tenen que veure amb les expectatives socioeconòmiques que sobre ells projecten les seves famílies. I amb les modes i les amistats. A més, les activitats de temps lliure (siguin quals siguin les raons per fer-les), proporcionen oportunitats de desenvolupament personal complementàries a l'escola, són un factor compensatori de les desigualtats i tenen una repercussió sensible en els resultats acadèmics⁴.

Quan al temps lliure infantil se li dóna un enfocament exclusivament social, les iniciatives prioritzen les necessitats horàries de la família i de protecció cap al nen, i poden acabar tenint un caràcter massa assistencial, amb activitats d'àmplia cobertura horària, de poca qualitat o ben tan globals o poc definides que resulten anònimes o poc atractives.

Per contra, quan al temps lliure se li dóna un enfocament exclusivament educatiu, les iniciatives tendeixen a ser activitats especialitzades, molt limitades en el temps i d'alta visibilitat i prestigi. Aquesta opció fàcilment pot pecar de no tenir en compte les necessitats socials de les famílies i, per tant, concentrar-se en el servei cap a un segment de població amb menys dificultats.

No obstant això, en tots dos reduccionismes es reforçaria una dualització perversa: les iniciatives amb accent social "per als pobres" i les iniciatives amb accent educatiu, "per als rics".

Per tant, si volem millorar la inclusió social i la qualitat educativa de tots els nens i nenes, haurem de partir d'un enfocament que integri els dos aspectes, l'educatiu i el social. Haurem de plantejar-nos el temps lliure dels nens com un espai d'atenció educativa, afrontant les contradiccions que, sens dubte, ens proporciona l'haver de gestionar la complexitat i la pluralitat.

2. Diversitat d'iniciatives i models

Una vegada situats en *l'atenció educativa* com a criteri integrador i coherent en la tasca d'aportar solucions al temps lliure infantil, cal preguntar-se quins models d'iniciatives poden respondre a aquest criteri.

⁴ Trilla, J. "Lleure i activitats extraescolars" en *Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. CIIMU, 2004.

Els investigadors europeus⁵ assenyalen la multiplicitat de models d'intervenció en els països de la Unió Europea. Existeix un mestissatge de fórmules, segons l'edat dels nens, l'accent del servei -més *atenció educativa global* o més *activitat concreta*- i la titularitat pública o privada no lucrativa.

Una variable interessant és la dependència o independència dels models respecte de l'escola. Aquesta és, probablement, un dels criteris de classificació europeus més funcionals, que diferencia entre dos models bàsics referits a la població infantil en edat escolar⁶:

- el model basat a l'escola (*School based*)
- el model basat en un centre independent de l'escola (*Centre based*)

El primer model té una dilatada implantació a Itàlia o Bèlgica. En aquest model l'escola resol des de dins tots els problemes d'horari dels nens i les seves famílies. L'escola es converteix en l'eix vertebrador de totes les propostes. Òbviament, és un model que aporta seguretat i comoditat a la família, perquè les solucions s'articulen en el mateix espai físic. Per contra, la identitat territorial -el paper del barri, de l'entorn social i associatiu- té relativament poca importància i planteja el risc de tancar als nens i nenes massa hores en el mateix lloc i amb els mateixos companys i rols socials.

El segon model té una bona implantació a França, Alemanya, Holanda, Luxemburg, Portugal i Regne Unit. En aquest model l'atenció educativa la lidera un centre de l'entorn, associació, organització... especialitzat en l'educació en el temps lliure i independent de l'escola. El territori sol cobrar una importància capital, perquè aquests centres acostumen a formar part de projectes comunitaris, urbanístics o d'animació social dels barris, districtes, pobles o ciutats. En ells els nens i nenes de diferents escoles es barregen, amb tota la riquesa educativa que això pot implicar. Per contra, pot patir d'incoherència educativa amb l'escola i també pot complicar l'organització familiar, sobretot amb els nens més petits.

França és un exemple paradigmàtic d'aquest segon model, el qual ha enriquit amb una particular vinculació a les escoles. La creació dels CLAE (Centre de Temps Lliure Associat a les Escoles) combina de manera original el caràcter independent i associatiu de la iniciativa i la relació inexcusable d'aquesta amb la institució escolar.

⁵ Petrie, P. y Meijvogel, R., *Atención a la infancia fuera del horario escolar en la Unión Europea*, European Commission Network on Childcare and Other Measures to Reconcile Employment and Family Responsibilities of Men and Women. London: 1996

⁶ Glissov, P. *Out of School in the European Union*, COFACE, 1994.

Ara bé, tots els països barregen una determinada proporció d'un i un altre model, amb fluctuacions d'un a l'altre segons el moment històric i l'orientació de les polítiques d'infància de cada govern. A Dinamarca, per exemple, han viscut temporades de major promoció del model *School based* seguides de temporades d'auge model *Centre based*.

Al nostre país trobem pràcticament els mateixos models bàsics d'intervenció que a Europa a l'hora de donar respostes integradores i educativament coherents als diferents espais de temps lliure infantil: l'acollida matinal abans de començar l'horari lectiu; el temps del migdia i menjador a l'escola; les activitats extraescolars; les activitats de cap de setmana i les activitats de vacances.

D'una banda comptem amb el model de serveis estructurats des de l'escola, on les AMPAS juguen un gran paper i, d'altra banda, tenim també el model d'activitats i serveis oferts per entitats o associacions independents, representades sobretot pels esplais o per les entitats de servei vinculades als moviments d'educació en el temps lliure.

A més, moltes administracions públiques locals busquen optimitzar els recursos del territori impulsant acords entre escoles (claustres i AMPA) i teixit social o entitats de temps lliure.

De fet, no hi ha un únic model vàlid: cada territori, cada municipi, és un món i té la seva pròpia història cultural i associativa. Tots els models poden ser vàlids si parteixen de les necessitats de la població i a la vegada apunten cap a l'enfortiment dels agents educatius i de la xarxa associativa, afavorint la qualitat educativa, el benestar social i el clima de convivència en el territori.

Malgrat que els diferents agents educadors comparteixen grosso modo la mateixa filosofia educativa integradora, cal reconèixer que està costant una mica posar-se d'acord per treballar junts en lloc de fer cadascú la batalla pel seu compte. Durant molts anys s'ha treballat en paral·lel, i s'han alimentat cultures de treball sovint diferents.

Fa pocs anys van començar a sorgir iniciatives de col·laboració, com per exemple la proposta *Eduquem més enllà de l'horari lectiu*, impulsada conjuntament per la Fapac i la Fundació Catalana de l'Esplai. Aquesta proposta pretén millorar la cooperació educativa a l'espai del temps lliure infantil, a partir de tres criteris: millorar la qualitat, assegurar l'equitat i consolidar la coresponsabilitat implicant a tots els sectors: equips docents, famílies, entitats de temps lliure i administracions públiques.

3. L'aportació significativa de l'associacionisme

Encara que tots els models poden ser vàlids, és just reconèixer el paper assumit per les entitats d'educació en el temps lliure en els nostres barris i poblacions, entre d'altres coses perquè és un element cultural diferencial i significatiu del paisatge pedagògic del país.

Per atorgar al temps lliure la importància educativa que té i convertir-lo en un factor de compensació de les desigualtats, les entitats de temps lliure han afrontat, durant dècades, el repte de l'educació no formal, convertint-se en un aliat poderós de l'escola. En el nostre context, aquestes entitats d'educació no formal estan assumint un conjunt de funcions valuoses, especialment per a la cohesió social i el foment de la ciutadania, compartint amb l'escola activa i progressista molts punts en comú.

Durant bastant temps aquesta funció educativa i social de l'associacionisme no ha gaudit de prou valoració social. Però des de finals del segle XX són freqüents les veus de reconeixement i reivindicació cap a aquestes iniciatives socials.

Crec que un dels objectius prioritaris d'un Projecte Educatiu de Ciutat ha de ser el de crear teixit associatiu. L'associacionisme bé plantejat, és a dir, en i des dels paràmetres del que significa una organització horitzontal amb un model de funcionament intel·ligent, és ja qualitat de vida. Crec sincerament que hi ha una relació directa entre associar-se i major qualitat de vida. Moltes, moltíssimes vegades, els grups, les associacions, els col·lectius, els moviments socials..., són espais privilegiats de trobada, de comunicació, de descobriment de les cares de la vida i de dimensions de la personalitat verdaderament insospitades; són espais de plaer i d'entreteniment, d'aprenentatge i de creació col·lectiva, d'acció solidària a favor d'altres comunitats i altres pobles (...)

Amb aquest objectiu estratègic -el de crear teixit associatiu, el de crear xarxes de solidaritat- cal evitar que "una ciutat educadora" es converteixi en una impressionant boutique cultural, on una hemorràgia incontrolada d'iniciatives i ofertes culturals, busquen i desitgen sobretot convertir al ciutadà en un passiu consumidor cultural. No vaig contra el consum cultural; vaig contra una política cultural que només parla en aquests termes, i que no afavoreix el naixement d'associacions culturals que siguin capaces de generar la seva pròpia vida cultural. I és que jo crec que l'objectiu últim d'una ciutat educadora no és només que sigui una ciutat activa o activista, sinó que sigui també una ciutat organitzada⁷.

⁷ Arnanz, E. Conferència en el Congrés Barcelona, pel coneixement i la convivència, 1999

Les entitats d'educació en el temps lliure tenen una personalitat pròpia. Més enllà de les diferències internes que aporten diversitat i dinamisme (esplai o escoltisme, iniciativa confessional o laica, activitat de cap de setmana o de funcionament diari...), comparteixen com a mínim valuoses funcions socials i un enfocament pedagògic específic en l'educació per a la ciutadania:

Funcions socials de les entitats de temps lliure a la ciutat educadora

1. Són un espai de participació democràtica: Fan de la democràcia una pràctica real i no una entelèquia. Fomenten la corresponsabilització de la població en els assumptes col·lectius, la implicació i el compromís. Actúen com a autèntiques escoles de ciutadania, perquè promouen l'aprenentatge dels valors humans i de les actituds cíviques bàsiques: aprendre a dialogar, a responsabilitzar-se, a pactar, a consensuar, a organitzar-se, a solucionar els problemes col·lectius.

2. Fomenten el benestar social, la qualitat de vida i la vertebració del territori. En una societat en risc de dualitzar-se, de deshumanitzar-se, d'estandarditzar-se... aporten benestar social i factors compensatoris en els barris i poblacions. Col·laboren en la vertebració del territori en la mesura que aporten elements d'identitat local, comarcal o nacional, humanitzant i personalitzant la vida quotidiana en els barris, pobles i ciutats.

3. Impulsen la integració cultural. Incideixen de manera notable en l'acollida als col·lectius procedents de la immigració, tant en els aspectes lingüístics, com de cultura popular o divulgació del patrimoni. I ho fan en un context no acadèmic ni d'obligatorietat, la qual cosa accentua els aspectes socioafectius de la integració cultural.

4. Prevenen la marginació i l'exclusió. Actuen implícitament com motors de prevenció de la marginació i l'exclusió social, a l'oferir iniciatives molt diverses, activitats i projectes alternatius que ajuden als nois i noies a trobar el seu lloc i respectar el dels altres.

5. Promouen la salut. Les entitats d'educació en el temps lliure ofereixen estils alternatius de vida, de relació interpersonal i de consum. Són un antídote contra l'egocentrisme i, per aquest motiu, contribueixen eficaçment a la salut de les persones i tenen un efecte de prevenció sobre les conductes de risc.

6. Integren de les persones amb discapacitats. Són un camí també d'integració per a aquells nois i noies amb problemes motrius, psíquics o sensorials, que en altres espais més estructurats com per exemple l'institut o el treball troben dificultats de relació amb la població normalitzada.

7. Faciliten la conciliació de la vida laboral, escolar i familiar. En un dels països d'Europa amb més obstacles objectius de conciliació, les entitats d'educació en el lleure aporten solucions concretes de valor educatiu i associatiu afegit en temps "no coberts", com per exemple les vacances de juliol, els caps de setmana, les tardes després de l'escola, etc.

8. Tracen itineraris de transició i inserció crítica dels joves a la vida adulta. Proporcionen espais d'inserció crítica de molts joves (els monitors i monitores) en la vida adulta, fomentant la responsabilitat cap a tercers, la realització de projectes, les pràctiques de voluntariat i l'exercici d'habilitats socials.

9. Creen nous jaciments d'ocupació. Alimenten, directament o indirectament, llocs de treball nous en l'economia social. L'evolució i maduresa de l'associacionisme és també un motor econòmic i de renovació en l'àmbit laboral.

10. Recolzen i complementen la pedagogia escolar. Des de l'educació no formal, les entitats de temps lliure aporten projectes flexibles, innovadors o complementaris a l'educació formal; així com complicitat amb el professorat enfront del fracàs escolar o la desmotivació de l'alumnat.

Enfocament pedagògic de les entitats de temps lliure en l'educació per a la ciutadania

Per a un municipi pot ser especialment rellevant comptar amb agents socials de l'entorn en la promoció del civisme i l'educació per a la ciutadania. En aquest sentit, és interessant destacar els aspectes educatius específics que aporten els moviments d'educació en el temps lliure:

Ofereixen models adults alternatius de "bons ciutadans": Més pròxims a la figura del germà o germana gran que a la de la mestra, el pare o mare, els monitors i monitores ofereixen als infants models de persones joves-adultes que troben sentit a la seva tasca i s'apassionen per alguna cosa que està fora del seu melic. La seva dedicació és bàsicament prosocial i, per tant, constitueixen referents de bons ciutadans.

Situen l'entorn com protagonista: Les entitats prenen l'entorn natural i urbà com un dels eixos potents de l'activitat educativa. La descoberta de l'entorn és una font d'integració i converteix en realitat allò que "per ser ciutadà del món primer cal ser ciutadà d'algun lloc". Les excursions, colònies, campaments, així com l'apropiació de la ciutat a través del joc al carrer -activitat desgraciadament en risc greu de desaparèixer- són un exemple d'aquest protagonisme de l'entorn, on nens i nenes aprenen a valorar el que els envolta, a sentir-se segurs i confiats en el mitjà i a identificar-se amb ell, sentint-se ciutadans.

Eduquen en el valor de compromís cap a la comunitat: L'educació en valors que formulen i practiquen les entitats no es limita a la reflexió, la discussió i el debat (aspectes, d'altra banda, importantíssims i irrenunciables), sinó que està orientada a la vivència directa, que els nens i nenes es comprometin a fer alguna cosa per als altres. Aquesta *alteritat*, aquest desig de contribuir al bé comú, a la millora de la societat, es manifesta en molts projectes petits i grans, que constitueixen experiències autèntiques d'aprenentatge servei. Estem, doncs, a les antípodes del consumisme, un dels més ferotges enemics de la participació i la bona ciutadania.

4. Criteris per a les polítiques municipals d'educació en el temps lliure

Les experiències desenvolupades al llarg dels últims vint anys i els reptes educatius, socials i culturals d'aquest segle suggereixen que les polítiques municipals d'educació en el temps lliure haurien de buscar l'equilibri entre antinòmies no sempre fàcils de resoldre, fomentant projectes d'atenció educativa globalitzada que s'inspirin, com a mínim, en les premisses i conviccions següents:

A. Assumir un rol planificador, atorgant protagonisme a les xarxes socials:

Haurien de potenciar el teixit associatiu local capaç d'especialitzar-se en l'atenció educativa global i estimular la vinculació o coordinació del teixit local amb xarxes o federacions d'àmbit més ampli, per sumar esforços i compensar els dèficits que el conjunt del municipi pot presentar i que els poders públics tenen el deure d'atendre.

B. Potenciar la inclusió social evitant la creació de "guetos confortables":

Haurien de tendir a compensar els dèficits dels diferents barris o zones de la població, assegurant al màxim la igualtat d'oportunitats dels nens, però al mateix temps poder oferir serveis de qualitat atractius per a àmplies capes de la població, evitant així l'estigmatització dels serveis o la creació de guetos ("projectes amb suport municipal

per als nens pobres") que farien més profundes les fractures socials i les actituds d'exclusió.

C. Conjuguar respostes socials i educatives al mateix temps: Han d'implicar fortament les famílies en el servei que s'ofereix, a partir de la formació dirigida a pares i mares, el suport i seguiment individual i l'oferta d'activitats que reforcin la presència educativa de la família en el temps lliure dels nens. Per aquesta mateixa raó, han d'evitar l'excessiva institucionalització dels nens. Encara que sempre serà difícil controlar-lo tot, cal evitar en la mesura del possible que els projectes s'usin per inhibir-se de responsabilitats familiars.

D. Promoure l'educació en valors des d'un model diferent de l'acadèmic: Han d'apostar clarament per una educació en valors humans que estimuli la participació, la solidaritat, la interculturalitat, el respecte al medi ambient, la convivència igualitària entre els dos sexes i, en general, els valors vinculats a la democràcia i als Drets Humans. Però, al mateix temps, haurien de garantir l'equilibri entre activitat i repòs, organització i espontaneïtat, utilitat i plaer "gratuït". Sempre que sigui possible, i especialment amb els nens i nenes més grans, serà millor promoure la barreja i interrelació de nens de diferents escoles, encara que plantegi reptes logístics i organitzatius a les famílies i administracions.

E. Assegurar la sostenibilitat econòmica, evitant la dependència excessiva de l'administració: Les entitats d'educació en el temps lliure haurien de comptar amb un finançament equilibrat que els porti estabilitat, i poder dotar-se d'instruments de gestió per assegurar agilitat, transparència i rigor. Al mateix temps, haurien de disposar d'equips estables de monitors i educadors molt motivats, adequadament formats i disposats a horaris, dedicacions i condicions laborals poc ortodoxes. No obstant això, cal mimar la valuosa independència d'aquestes entitats, en tant que associacions sense afan de lucre. Per tant, es necessari buscar fórmules mixtes de finançament i integrar també voluntaris, vinculant, sempre que sigui possible, a persones del barri o de la població capaces de col·laborar.

Roser Batlle

"L'educació en el temps lliure" és un capítol del llibre:
Ciudades y políticas educativas: reflexiones sobre los futuros de la educación, d'Angel Merino

Gener, 2007
